

Variace jednoho loupežnického mýtu

JAKUB VANÍČEK

Jedním z námětů, který přitahoval autory už od 18. století, byl život loupežníka, individua vyvrženého ze společnosti. Lapka byl chápán jako zločinec ukrývající se v temnotách hlubokých lesů, zároveň však poutal pozornost jako symbol odporu vůči moci panovníků, jako rebel solidarizující se s lidovými vrstvami. Velkou roli se hrála postava loupežníka v pověstech a zábavné literatuře, která jím nahradila poněkud anachronické postavy rytířů. V literatuře často vystupovaly konkrétní historické postavy – zvláště autoři tzv. krvavé literatury v druhé polovině 19. století s oblibou tematizovali životy Václava Babinského (1796–1879), Jana Karáska (1764–1809) nebo Jana Jiřího Grasla (1790–1818). Tématem tohoto příspěvku je postava zločince, jehož pověst pronikla nejen do uměleckých děl 18. a 19., ale i 20. století – lidový hrdina Lips Tullian.

Tullian se narodil roku 1675 ve Štrasburku a jeho vlastní jméno znělo Phillip Mengstein; k němu později přibyl pseudonym Erasmus Schönknecht nebo také krátké Wachtmeister. V sedmadvaceti letech musel coby strážmistr císařského regimentu dragounů uprchnout do Prahy, neboť v osobním souboji usmrtil svého protivníka. Ještě téhož roku postavil na česko-saských hranicích loupežnickou rotu a s ní pořádal výjezdy do okolí, zvláště pak na tzv. stříbrnou cestu, spojující Drážďany s Freiburkem. Loupežným výpravám této „Černé tlupy“ však byla brzy učiněna přítrž: roku 1703 byl Tullian uvězněn. Ne však nadlouho, neboť se mu po roce podařilo z vězení uprchnout. Svě pole působnosti pak rozšířil na území mezi Prahou a Drážďanami. Terčem jeho loupeživých nájezdů nebyly zdaleka jen bohaté domy šlechticů, ale i venkovské usedlosti a kostely. Tullian byl znám jako mistr převleků – spíše než primitivní podmínky loupežnických slují ho vábil komfort saských měst, po nichž se často pohyboval převlečen za kavalíra. V roce 1711 byl zajat a o čtyři roky později za přítomnosti 20 000 lidí a saského kurfiřta Augusta II. Silného v Drážďanech popraven.¹

Pověsti šířící se územím, na němž se Tullian vyskytoval, musely nabýt nebývalého ohlasu. Ještě v první polovině 18. století byl jeho život poprvé zpracován neznámým autorem a formou knížky lidového čtení šířen pod názvem *Kirchen-Räuber Lips Tullian*. Do Čech se látka s největší pravděpodobností dostala na přelomu 18. a 19. století v překladu

¹ <http://de.wikipedia.org/wiki/Tullian> [přístup 2007-05-12].

jistého Kvidona z Felsů. Vedle populární knížky lidového čtení se na území Saska objevovaly i kratší tullianovské pověsti. Díky sběrateli polské a lužické lidové slovesnosti Janu Arnoštu Smolerovi byla jedna z nich zachycena a později zpracována Karlem Jaromírem Erbenem. Ve svém příspěvku se pokusím ukázat, že i přes zcela odlišný smysl je možné oba příběhy, tedy Kvidonův i Erbenův, číst jako mýtus.

Román Lips Tullian

Svět, v němž se odehrává Tullianův dobrodružný život, je podle mého názoru možno popsat v jednoduchých opozicích. Stejně tak lze přistoupit ke klasifikaci charakterů jednotlivých postav a jejich rolí ve vyprávění. Už počáteční scéna dává tušit, jak bude později celé vyprávění strukturováno: Filip Mengštein, urozený kavalír atletické postavy, se vrací z dlouhé cesty, „jeho nápadně hezký obličej je bledý a strašně seškleben“ (Z FELSŮ 1994: 11). Na scénu vstupuje v okamžiku, kdy má být oddána jeho milenka Hedvika s českým hrabětem Martinicem. Poté, co se ji Tullian pokusí unést, je zatčen a postaven před soud. Verdikt zní: zmrskat karabáčem a na rameno vypálit symbol hanby. Rozsudek je okamžitě vykonán, Mengštein je veřejně zbaven cti, leč před hrozícím vězením se zachrání útekem. Tímto okamžikem jsou stěžejní prvky příběhu rozvrženy do základní konfigurace, již bude podřízen děj až do Martinicovy a Tullianovy smrti. Na jedné straně proti sobě stojí poněkud frustrovaný hrabě disponující neomezenou mocí, na straně druhé znectěný silák, jehož jediným cílem je msta.

Hned v následující scéně se Mengštein objeví v neznámém hostinci, tentokrát už coby obávaný loupežník a mistr převleků Lips Tullian. Jeho novým domovem je střídavě loupežnická sluj a opuštěný lesní mlýn, přičemž oba úkryty leží na hranici Saska a Čech; i tato lokalizace má ve vyprávění svůj specifický význam. Můžeme říci, že Tullian obývá jakési území nikoho, z něhož může pořádat trestné výpravy jak proti českému nepříteli, tak proti ministrovi sasko-polské unie, hraběti Flemmingovi. Motivace Tullianovy snahy vypořádat se s ním je dvojí. Jedna vyplývá z logiky vyprávění: Flemming nechal vypsát odměnu za jeho dopadení; druhou bychom mohli stanovit na základě historických reálií: Flemming měl v Sasku velký politický vliv, jeho okázale nákladný život možná lidovému vypravěči stál za to podrobit jej zákonům lidové spravedlnosti. Toto tvrzení můžeme podpořit analogiemi z jiných pověstí, v nichž lapka „bohatým bere a chudým dává“.

Prostor románu je tedy rozepjat na území Čech a Saska. Druhou výraznou prostorovou opozicí je členění na lesní pustinu a paláce velkých měst, zvláště Drážďan. Z jednotlivých epizod vyprávění se dá usoudit, že zatímco les slouží loupežnické rotě jako

úkryt, do něhož nemá protivník buď přístup, nebo v něm ztrácí orientaci, Tullianovi jsou šlechtické paláce zcela přístupné. Hned v úvodu vyprávění se objeví přímo v nepřítelově ložnici, účastní se maškarních bálů, vstupuje do střežených zámeckých komnat, aby si poslechl utajený rozhovor. Pronikne dokonce vojenskými strážemi a přímo ze strmé věže nedobytného hradu unese nevinnou vězeňkyni. Tullian totiž vládne silou, umožňující mu překonávat překážky a vstupovat na místa běžnému smrtelníku přísně zapovězená. Tato schopnost je v celém vyprávění zcela ojedinělá, je jakýmsi darem, který Tullianovi umožňuje zastat kdekoli a kdykoli roli posla spravedlnosti. Kurfiřt a jeho ministr, zástupci neosobní vládní instituce, nemohou této síle dobra nikdy čelit. Přestože za nimi stojí vojenské jednotky a aparát tajných služeb, jsou znovu a znovu drceni mnohoznačným gestem Tullianovy sevřené pěsti.

Zcela v souladu s jinými krvavými romány je i zde často tematizován vztah hrdiny a jeho četných ctitelek. Žen, jež by chtěly ovládnout Tullianovu sílu, je celá řada, a Tullian samozřejmě stojí jen o jednu jedinou. Ženské intriky však pouze obohacují vyprávění, jsou jakousi výplní původního textu. Pokud je necháme stranou, zůstane před námi už jen závěr loupežnickova hrdinského života. Poté, co je naposledy zajat, vládce země August Silný jej odsoudí k trestu smrti. Po exekuci, jíž předchází loupežnickova obhajoba, je Tullian pohřben na popravišti. Tím však vyprávění zákonitě skončit nemůže – Tullian totiž nemohl splnit svůj slib a pomstít se hraběti, protože ten zemřel už dříve. V noci proto Tulliana jeho bývalí kumpáni vyzvednou z hrobu a odvezou do Slezska, kde v rodinné hrobce leží Martinicovo tělo. Společný boj nepřátel musí trvat i po smrti; symbolické setkání mrtvých těl je zároveň signálem uzavření příběhu. Síla dvou protichůdných principů, dobra a zla, viny a trestu je svedena do úzkého prostoru hrobky a jejich svár prodloužen na věčné časy. Dva krajní póly, na jejichž polaritě byl vystavěn románový svět, se střetávají a uzavírají jeho události.

Strukturně jednoduchý příběh o Lipsi Tullianu podle mého názoru splňuje některé předpoklady mytického vyprávění. Svědčí pro to stále přítomný kontrast opozic, jasně ohraničená fabule, na jejímž počátku je hrdinovi vypálen na paži cejch coby symbol trestu i viny, a jež se uzavírá posmrtným svazkem dobra a zla. Motivace jednání postav je zcela čitelná a pokaždé představuje určitý model charakteru, zcela odvislý od polarity dobra a zla. Přidrží-li se Barthesovy terminologie (BARTHES 2004: 115–119), konceptem *Lipse Tulliana* je nezlomná a nevyvratitelná síla Spravedlnosti, která se v jednotlivých aktech hrdiny atomizuje na dílčí Msty. Ve světě, který postavy obývají, neexistuje jiná pravda než ta

Tullianova – k jejímu potvrzení je také stále namířeno loupežníkovno Gesto; kdo se od této pravdy odchýlí, musí být za každou cenu tímto gestem potrestán.

Lipskulijan a Záhoř

Jak jsem naznačil už výše, jinou variantou příběhu o loupežníkovi, jejíž kořeny prokazatelně vyrůstají z lidové slovesnosti, je „Záhořovo lože“ Karla Jaromíra Erbena.

„Záhořovo lože“ je jediným textem *Kytice* (1853), k němuž se dochoval fragment dřívějšího zpracování. Erben jej nazval jednoduše „Záhoř“. Stanislav Souček či Otokar Fischer na tomto textu ukázali Erbenův vztah jednak k Schillerovu dramatu *Loupežníci* (1781), jednak nespornou příbuznost s postavami lapků, jak je zobrazovali Karel Hynek Mácha a František Ladislav Čelakovský. Ačkoliv některé prvky „Záhoře“ Erben využil i v „Záhořově loži“, je druhá verze daleko silněji inspirována konkrétní lidovou pověstí, jejíž výskyt byl zaznamenán v Čechách, ale i v Polsku pod názvem „Madejowo lože“ (WÓJCICKI 1972: 113–115) a v Lužici jako „Lipskulijanowe ložo“ (HAUPT 1843: 315). Obsah všech tří verzí je v podstatě týž. Jméno Záhoře, jak poznamenal už Erben, zastupuje polského Madeje a lužického Lipskulijana. Na základě podobného jména, role postav i společného místa výskytu pověsti předpokládám, že Lipskulijan je specifickou variací pověsti o Lipsi Tullianu.

Smysl příběhu a hodnocení postavy je v Erbenově baladě protikladné románovému zpracování. Podle Barthesa je však každému mýtu vlastní, že v neustálých aktualizacích variuje svůj smysl (BARTHES 2004: 121). Zatímco románový Lips Tullian personifikuje sílu trestající nespravedlnost, lužický Lipskulijan má být naopak za násilí, jehož se dopustil na svých obětech, trestán vyšší spravedlností.

Jak dokládá Stanislav Souček (1915), je možné předpokládat, že původně existovaly pověsti dvě: jedna o loupežníkovi, který se velkým pokáním zachránil od trestu, druhá o knězi, kterého před narozením otec zaprodal peklu. Ke sloučení obou vyprávění dochází ve chvíli, kdy se poutník na cestě k pekelným vratům, kam si jde na Satanovi vymoci otcův dlužný úpis, střetne s lesním vrahem Lipskulijanem. Ten mladíka propustí s podmínkou, že mu musí přinést zprávu z pekla – což se také o rok později stane. Mladý muž se vrací s vydobytou smlouvou a líčí Lipskulijanovi pekelná muka, čekající na každého hříšníka. Jedním z nich je mimo jiné i objetí „železné panny“. Lesní muž se zalekne a rozhodne se pro pokání. Mladík zarazí do země Lipskulijanovu hůl, na níž je symbolickými vrypy označen počet obětí, a přikáže loupežníkovi, aby se před ní kál tak dlouho, dokud jej nepřijde z boží milosti zprostit viny. Po devadesáti letech se skutečně vrátí a na místě, kde

Lipskulijana zanechal, najde vzrostlou jabloň. Symbolicky loupežníka zbaví viny a pokojně zemře stářím. Duše obou mužů se promění v holubice a vznášejí se k nebi.

Opět před námi vystupují konstitutivní opozice jako dvojice viny a trestu. Na rozdíl od románového vyprávění, v němž smrt nestírá jejich rozpor, je v „Záhořově loži“ lesnímu muži obojí odpuštěno. Pokání vede k vysvobození – odtud obraz jabloně, z níž opadávají tíživá jablka, symboly jednotlivých hříchů. Tento moment nám podle mého názoru umožňuje pochopit rozdíl mezi sekulárním a náboženským konceptem mýtu v jeho konkrétních orálních projevech. V postavě poutníka a loupežníka je střetnutí dobra a zla, dvou elementárních principů, nakonec vyrovnáno a starcova i loupežníkova duše v „radostném plesu se vznášejí vzhůru“ (ERBEN 1930: 70). Srovnajme toto vyústění se závěrem mýtu o hrdinném Lipsi Tullianovi – nepřátelství obou postav trvá i po jejich smrti.

Na závěr bych chtěl v několika bodech shrnout obsah svého příspěvku. Pokusil jsem se ukázat na dvou textech, které pramení z lidového pojetí loupežníka, že je možno k nim přistupovat jako k mýtu, k obrazu světa zúženého na protikladné pozice dobra a zla, viny a trestu.

Zároveň jsem snad na konkrétním případě podpořil dnes už obecně přijímanou souvislost mezi texty řazenými k periférii a centru literárního prostoru. V případě variací příběhu o Lipsi Tullianovi se nám ukazuje odlišnost diskurzů, měnících smysl příběhu. Proto se mi jeví z hlediska populární a umělecké literatury smysluplné tyto paralely hledat i v jiných tematických rovinách než v jednom konkrétním příběhu loupežnické historie. V dějinách literatury bychom totiž našli řadu dalších námětů či motivů zpracovaných jak uměleckou, tak i zábavnou literaturou.

PRAMENY

Z FELSŮ, Kvidon. *Lips Tullian, nejobávanější náčelník lupičů*, ed. Jaroslav Weigel. Praha–Litomyšl: Paseka, 1994
ERBEN, Karel Jaromír. *Kytice z pověstí národních*, ed. Otokar Fischer. Praha: Státní nakladatelství, 1930

LITERATURA

BARTHES, Roland. *Mytologie*, přel. Josef Fulka. Praha: Dokořán, 2004
FISCHER, Otokar. „Poznámky“. In Erben, Karel Jaromír. *Kytice z pověstí národních*. Praha: Státní nakladatelství, 1930, s. 105–108
GRUND, Antonín. „Záhořovo lože“. *Národopisný věstník československý* 25–26, 1932–1933, s. 62–78
HAUPT, Joachim Leopold – SMOLER, Jan Arnošt. *Pjesnicki hornych a delnych Luzijskich Serbow*. Grimma: Gebhardt, 1843
SOUČEK, Stanislav. „Příspěvek k poznání Erbena básníka“. *Časopis Matice moravské* 39, 1915, s. 95–260

Legendy a mýty české a slovenské literatury. Edičně připravily Stanislava Fedrová a Alice Jedličková. Praha, 2008. [online]. ©2008 <http://www.ucl.cas.cz/slk/?expand=/2007/sbornik>

VÁCHAL, Josef. *Krvavý román*. Praha–Hradec Králové: Odeon–Kruh, 1970

WÓJCICKI, Kazimierz Władysław. *Klechy starożytné, podania i powieści ludu Polskiego i Rusi*. Warszawa:

Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972

RESUMÉ

Úkolem příspěvku je porovnat dva zdánlivě nesrovnatelné texty, tzv. krvavý román Lips Tulian a báseň „Záhořovo lože“ Karla Jaromíra Erbena s cílem odhalit mytologickou strukturu, ležící v jejich základě. Autor vychází z předpokladu badatelů Antonína Grunda a Stanislava Součka, že předlohou Erbenovy balady byly dva texty: polská lidová píseň „Madejowo lozo“ a lužická „Lipskulijanove lože“, a že je tedy syntézou dvou písní. Námětem jedné z nich je život a pokání loupežníka. Na základě podobného názvu, námětu a místu výskytu pověsti o Lipsi Tullianu a písni Lipskulijanove lože lze předpokládat, že v obou případech jde o variaci téhož mýtu. Jejich analýzou je pak možno demonstrovat rozdílné pojetí námětu a jeho využití jak v zábavné, tak i v umělecké literatuře.

SUMMARY

Two seemingly non-comparable texts, i.e. Lips Tulian, an example of the so called “bloody novel”, and the poem “Záhořovo Lože” by Karel Jaromír Erben, are compared in order to reveal the mythological structure they have in common. The presumption of two scholars, Antonín Grund and Stanislav Souček is taken into account: they assume two pretexts of Erben’s ballads: polish folk song “Madejowo lozo” and Wendish song “Lipskulijanove lože”. The motive of one of the ballads is the life and penitence of a bandit. As the similar title, motifs and a shared region of occurrence of the tale about Lips Tullian and song Lipskulijanove loze suggest, it is presumed that both texts may be considered variations of one myth. The analysis of both texts allows us to demonstrate a distinct concept of the same story and its employment in both popular and artistic literature.